

Nielsenin pohjoissaamen suursanakirja on selvästi mittavampi kuin Gustav Hasselbrinkin eteläsaamen sanakirja, jonka lähin vertalukohta on Harald Grundströmin luulajansaamen sanakirja. Hasselbrinkin ja Grundströmin sanakirjoissa on molemmissa arviolta kuusitoistatuhatta hakusanaa.

Hasselbrink ei itse ehtinyt nähdä eteläsaamen sanakirjaa kokonaan valmiina: hän kuoli helmikuussa 1982, jolloin vasta sen ensimmäinen osa oli ilmestynyt. Kaksi viimeistä osaa saattoivat valmiiksi Sven Söderström, joka on huolehtinut korjausluvusta ja käsikirjoituksen tarkistamisesta, sekä Olavi Korhonen ja Bo Wickman, jotka ovat tarkastaneet sanakirjan ennen sen painattamista. Söderström ja Wickman vastaavat käsikirjoitukseen tehdyistä oikaisuisista. Hasselbrinkin näkö oli jo pari vuotta ennen hänen kuolemaansa niin huono, että hänen oli vaikea osallistua ensimmäisen osan korjauslukuun. Silti sanakirjan kolme osaa valmistuivat painosta viidessä vuodessa.

Gustav Hasselbrink aloitti sanakirjan teon vuonna 1965. Ensiksi hän kävi lävitse kaikki eteläsaamen kirjalliset ja useimmat käsikirjoituslähteet. Vuonna 1972 hän aloitti käsikirjoituksen kirjoittamisen, jota kestitkin hänen kuolemaansa.

Eteläsaamen sanakirja on ollut useastakin syystä vaativa työ. Ensinnäkin eteläsaame on fonologisesti mutkikas kieli; eri lähteistä peräisin olevia sanoja on usein ollut hankala muuntaa Hasselbrinkin käyttämään fonemaattiseen kirjoitusasuun. Toiseksi kielen fonologinen ja morfologinen murrekirjo on melkoinen. Kolmanneksi eteläsaamen sanalähteet ovat nekin kirjavina. Laajahkoja painettuja lähteitä on vain muutama (tärkeimpiä Halászín Déli-lapp szótár, Lagercrantzín Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen ja Lappischer Wortschatz, Collinderin Lappische Sprachproben aus Härjedalen ja Lappisches Wörterverzeichnis aus Härjedalen sekä Bergslandin Røros-samiske texter ja

Eteläsaamen suursanakirja valmis

GUSTAV HASSELBRINK *Südlappisches Wörterbuch — Oárj'elšaamien baaguog'ärjaa I—III*. Skrifter utgivna genom Dialekt- och folksminnearkivet i Uppsala C:4. Uppsala 1981, 1983, 1985. 1488 sivua.

Yksi laajimmista saamelaiskielten sanakirjoista on valmis. Ainoastaan Konrad

Røros-lappisk grammatikk). Näiden ohella Hasselbrink on käynyt läpi tärkeimmät arkistojen käsin kirjoitetut lähteet (mm. Wiklundin, Ruongin ja tietenkin oman). Sanakirjan jälkipuheessa Sven Söderström on maininnut ne lähteet, joita Hasselbrink ei voinut käyttää sanakirjaa valmistellessaan. Luultavasti ne eivät olisi monta uutta hakusanaa tuoneet.

Sanakirjan ensimmäisessä osassa on esipuheen sekä lyhenne- ja lähdeluettelon jälkeen lähes kaksisatasivuinen kielioppi. Se rajoittuu äänne-, muoto- ja lauseoppiin, koska sen tehtävänä on ensi sijassa antaa yleiskatsaus sanakirjassa esiintyviin muotoihin ja äännesuhteisiin. Kielioppiosan alussa luodaan katsaus eteläsaamen murrejakoon. Yleensä eteläsaame on jaettu kahteen päämurteeseen: etelässä jämtlanninsaameen ja pohjoisessa åselensaameen (paremmin: vilhelminansaameen, sillä sanakirjassakaan ei ole tietoja Åselesta). Hasselbrink poikkeaa tästä jaosta: hän erottaa yleensä jämtlanninsaameen luetut keskimurteet omaksi ryhmäkseen, joka muodostaa siirtymämurteiston eteläisimmän ja pohjoisimman murrealueen välillä. Tähän kolmijakoon on ainakin yhtä hyvät perusteet kuin perinnäiseen kaksijakoon.

Sanakirja rajoittuu varsinaiseen eteläsaameen; siinä ei ole otettu huomioon uumajansaamea, joka sekä on joskus laskettu kuuluvaksi eteläsaameen. Uumajansaameen ulottuva eteläsaamen sanakirja olisi ollutkin onneton ratkaisu, sillä etelä- ja uumajansaame eroavat toisistaan selvästi mm. äänneopiltaan. Sellaisesta sanakirjasta olisi tullut epäkäytännöllinen. Jo eteläsaamen murre-erot tuottavat tarpeeksi päänvaivaa sanakirjan käyttäjälle.

Kielioppiosassa on käytetty kuutisenkymmentä sivua eteläsaamen äänneopin kuvaukseen. Hasselbrink käyttää sanakirjassaan foneemista transkriptiota. Siihen onkin syytä: merkintätapojen kirjavuus ja jo painotekniset vaikeudet tuottaisivat muuten ylittämättömiä vaikeuksia. Tekijä on syvällisesti käsitellyt eteläsaamen,

etenkin vilhelminansaamen fonologiaa useassa aiemmassa tutkimuksessaan (varsinkin Vilhelminalapskans ljudlära med särskild hänsyn till första stavelsens vokaler 1944 ja *Alternative analyses of the phonemic system in Central South-Lappish* 1965). Hasselbrinkin foneemaattisen transkription peruspiirteet ovat näihin tutkimuksiin perehtyneille tuttuja.

Eteläsaamessa on paljon foneemeja (ylineljäkymmentä). Jos ei palataalisuutta ja velaaraisuutta katsottaisi fonologisesti merkittäviksi suprasegmentaalisiksi ilmiöiksi, niitä olisi vielä enemmän. Osa foneemeista merkitään digrafeilla (mm. diftongit ja affrikaatat). Tämän takia ei foneemisesti kirjoitettua eteläsaamea varten tarvita typografisesti hankalia merkkejä. Oikeastaan vain η on sellainen merkki, jota ei laadukkaalla kirjoituskooneella voi vaivatta kirjoittaa. Sana-artikeleissa viitataan taajaan kielioppiosaan, kun on tarvis perustella valittua fonologista ratkaisua. Näin kieliopin laajahko äänneopin osuus liittyy kiinteästi muuhun sanakirjaan.

Eteläsaamea varten on kehitetty myös käytännön ortografia, jonka Ruotsin ja Norjan kouluviranomaiset ovat hyväksyneet. Tuo Knut Bergslandin kehittämä oikeinkirjoitus on hieman yksinkertaisempi kuin Hasselbrinkin foneeminen kirjoitustapa. Oikeinkirjoituksella on tähän mennessä julkaistu muutamia luku- ja oppikirjoja sekä Bergslandin kielioppi (*Sydsamisk grammatikk*, 1982), jonka esittelen FUF 47:ssä. Voi tuntua omituiselta, että nyt on kaksi erilaista eteläsaamen ortografiaa tieteellistäkin käyttöä varten. Lienee syytä käyttää Hasselbrinkin kirjoitustapaa, jos käsitellään eteläsaamen fonologiaa tai sanastoa. Käytännön oikeinkirjoitus sopii puolestaan hyvin esimerkiksi lauseopilliseen tutkimukseen. Korostettakoon, ettei ole syytä pitää kahta kirjoitustapaa keskenään kilpailevina; ne on kehitetty eri tarkoituksiin. Muutenkin Hasselbrinkin ja Bergslandin eteläsaamen tutkimukset täydentävät toisiaan: Hasselbrink on keskittynyt vilhel-

minansaameen, Bergsland rørosin- eli jämtlanninsaameen. Myös Bergslandin kielioppi ja Hasselbrinkin sanakirjan kielioppi täydentävät huomattavasti toisiaan. Bergsland käsittelee laajasti lauseoppia; Hasselbrink valaisee sitä vain joissakin sana-artikkeleissa.

Joskus sanakirjassakin on tarpeen käyttää tarkempaa transkriptiota. Esimerkiksi jossain lähteessä käytetty foneettinen merkintä voi olla ilmeisen virheellinen, fonologisesti epäselvä tai monitulkintainen, jolloin fonologinen tulkinta vaatii foneettista kommenttia. Foneettinen asu on esitetty normaalisti hakusulkeissa mutta virheellisten tai epäilyttävien merkintöjen osalta kulmasulkeissa, esim. <šouwo>. Hasselbrinkin foneettinen kirjoitustapa on usein jo painoteknisistä syistä hieman yksinkertaistettua. Hän ei käytä »puhdasta» suomalais-ugri-laista tarkekirjoitusta vaan sen ja IPA-järjestelmän kompromissia. Niinpä hän merkitsee suppeaa ei-pyöreää keskivokaaalia [i]:llä eikä [j]:llä. Ratkaisu on hyväksyttävä; onhan merkintä tarkka ja painotekniset rajoitukset on otettava huomioon.

Kieliopissa morfologian osuus on yhtä laaja kuin fonologian. Siinä esitetään laajasti erityyppisten nominien ja verbien taivutus. Pronomineista sekä 'olla'-verbistä ja kieltoverbistä on täydelliset paradigmatt; vastaavat sana-artikkelit voivat olla jopa pelkkiä viittauksia kieliopin kohtiin. Kieliopin päättää johto-oppi, jossa on katsaus tärkeämpiin nominin- ja verbinjohtimiin.

Kaikkiaan sanakirjan kielioppiosa vaikuttaa huolellisesti laaditulta. Pari pientä epätarkkuutta olen havainnut. Käsitellessään *m:n* ja nasaalien muodostamia yhtymiä sivulla 60 (§ 12.12) Hasselbrink väittää niitä esiintyvän vain kaksi (*giemnie* ~ *giebnie* 'kattila' ja *G'ämnjaavaarie* 'Gimn-jafjället'). Niitä on kyllä muitakin, mm. *liemn'edh* ~ *liebn'edh* 'valaa'. Sijamuotojen ja adverbijohdosten rajaa käsiteltäessä mainitaan abessiivin kuuluvan adverbijohdoksiin (s. 95, § 23.3.) ja viitataan kie-

liopin pykälään 49.5.1, jossa ei kuitenkaan ole abessiivia lainkaan. Abessiivia ei löydy koko kieliopista, vaikka siitä puhutaan sana-artikkeleissa (mm. *gaamegapth* sanasta *gaameh* 'kenkä'). Johdinluettelosakaan ei puhuta abessiivista vaan privatiivijohdoksista.

Varsinainen sanakirjaosuus käsittää ensimmäisen osan lopun (hakusanaan *flytt'edh*), toisen osan (hakusanaan *nuöggietidh*) ja lähes koko kolmannen osan. Sanakirjassa on arviolta yli 16 000 hakusanaa, kun yhdyssanoja ja pelkkiä viitteitä toisiin hakusanoihin ei lasketa mukaan. Hakusanat on lihavoitu foneemiseen kirjoitusasuun. Tilan säästämiseksi on sama-alkuiset yhdyssanat ja samakan-taiset johdokset esitetty yhdessä sana-artikkelissa, esim. **dalde||dh** '(nieder)treten, trampeln', **-didh** '(nieder)treten' (durat. oder frequ.), **-lgidh** 'niedergetreten, zertreten werden (Moosweide)'. (Olen jättänyt hakusanaesimerkeistä osan tekstiä pois.)

Sanakirjassa on selitykset ja merkitykset vain saksaksi, toisin kuin mm. Grundströmin luulajansaamen sanakirjassa, jossa ne ovat sekä ruotsiksi että saksaksi. Hasselbrinkin valinta osoittaa, että sanakirja on tarkoitettu vain tieteellistä käyttöä varten. Koska useimmat painetut eteläsaamen lähteet ovat saksankielisiä, valinta on ollut helppo. Joskus on mainittu myös sanan merkitys alkupe- räislähteen kielellä. Kyseessä on tällöin se, että alkukielinen merkitys on ytimekkäämpi ja täsmällisempi kuin sen saksannos. Sanojen merkitykset on esitetty alkuperäislähteiden mukaisesti. Tarvittaessa on käytetty esimerkkilauseita, jotka valaisevat sanojen merkitystä.

Hakusanana on vilhelminansaamen muoto; tosin tämä kerrotaan vasta kolmannessa osassa Sven Söderströmin jälkisanoina. Jos sanaa ei ole vilhelminansaamassa, hakusanana on tuon murteen oletteinen muoto tähdistettynä. Tämä estää hakusanojen liiallisen kirjavuuden. Vilhelminansaamen valinta avainmurteeksi ei johdu suinkaan Hasselbrinkin lukkarinrakkaudesta sitä kohtaan. Kes-

Kirjallisuutta

kimurteen muotojen käyttö hakusanoina olisi onnetonta siksi, että sen aineisto on kaikkein hajanaisinta ja vähäisintä: etelämurteen valinta taas olisi hankalaa sen äänteellisen horjuvuuden takia (mm. pyöreät diftongit ovat usein muuttuneet eipyöreiksi ja etisiksi). Silti sanakirja vilisee hakusanoja, jotka ovat vain viitteitä toisiin hakusanoihin. Ne ovatkin tarpeen: muun muassa metafonivaihtelujen takia sanalla voi olla useita mahdollisia perusmuotoja, joista sanakirjan käyttäjä löytää varsinaisen hakusanan usein vain näiden viitehakusanojen avulla.

Kustakin sanasta on ensiksi esitetty sen levikki ja lähteet lyhentein sekä murremuodot foneemisessa ja tarvittaessa myös foneettisessa asussa. Seuraavina ovat sanan erilähteiset taivutusmuodot, sitten merkitykset. Viimeisinä ovat mahdolliset viittaukset sanan synonyymeihin, saman pesyeen muihin sanoihin sekä sanan alkuperään. Alkuperäviitteet koskevat useimmiten skandinaavisia lainasanoja, esim. »*s'ilbe* 'Silber'. Vgl. schw. "silver" u. nw. "sølv"». Harvoin on kyseessä viittaus päinvastaiseen lainaan, esim. »*dalgedh* 'Ski laufen'. Vgl. schw. "tolka" [aus dem Lappischen entlehnt]». Vielä harvemmin viitataan eteläsaamen sanan sukukieliseen taustaan. Tällöinkään ei tavallisesti pyritä selvittämään sanojen suhdetta täsmällisemmin. Niinpä hakusanaa **vuobeje** 'kleine Bucht mit engem Einlauf in einem Flussufer' verrataan kahteen suomen sanaan (»Vgl. fi. "apaja" u. "vuopio"»), mutta vertailu ei kerro, että edellinen on eteläsaamen sanan vastine ja jälkimmäinen laina saamesta suomeen (ks. SKES s.v. *apaja* ja *vuopaja*).

Hasselbrink on halunnut rajoittaa myös sanavertailut muihin saamelaiskieliin mahdollisimman vähiin. Vain silloin kun muut saamelaiskielet valaisevat olenraisesti eteläsaamen sanojen äänneasua, muotoa tai merkitystä, on viittauksia lähinnä luulajan- ja pohjoissaameen, esim.: »*vuärdaasjidh* 'schauen; warten'. Vgl. LpL *vuor'täladdat* u. lpN *vuordâšidh*» (pohjoissaamen sanassa on infinitiivin päätte

sattumoisin väärä, eteläsaamelaistettu). Koska tekijä ei ole järjestelmällisesti pyrkinytkään esittämään sanoille vastineita muista saamelaiskielistä, ei ole outoa, ettei sanakirjassa ole esimerkiksi pohjoissaamen mukaista hakemistoa. Tällainen on parissa muussa saamen suursanakirjassa: ainakin Grundströmin luulajan- ja kuolan- saamen sanakirjoissa. Mikään ei estä hakemiston laatimista myöhemmin, vaikkapa sanakirjan täydennysosassa.

Saksankielistä merkityshakemistoa jäin kaipaamaan enemmän. Jos haluaa saada selville, miten jokin asia ilmaistaan eteläsaameksi, ei sitä helposti löydä sanakirjan avulla. Ainoa tapa on käyttää ensin esimerkiksi Lagercrantzin Lappischer Wortschatzin merkityshakemistoa ja etsiä sen avulla haettava merkitystä vastaava eteläsaamelainen sana. Sitten se on löydettävä Hasselbrinkin sanakirjasta. Sitten pääseekin jo sanan mahdollisten synonyymien jäljille, koska sana-artikkeleissa on ilmeisen tunnollisesti mainittu samaa tai lähes samaa tarkoittavat sanat. Sanojen etsiminen tällä tavalla vaatii kärsivällisyyttä. Merkityshakemiston luominen ei olisi ollut ylivoimaista. Sellaisen on täytynyt olla muodossa tai toisessa sanakirjan tekijän käytettävänä. Sitähän osoittaa jo sekin, että sana-artikkeleissa on viitattu säännöllisesti synonyymeihin.

Sanakirja on yleensä koostettu huolellisesti. Silti löytyy joitakin virheitä, joihin olisi kaivannut oikaisua sanakirjan lopussa. Joskus esiintyy viittaus väärään hakusanaan, esim. sanan **ärkuo** kohdalla sanoihin *öörke* ja *ürke* (po. *öörke* ja *ürke*), sanan **beetsk'e** kohdalla sanaan *beettj'eh* (po. *beetj'eh*, joskin viittauksessa esiintyvä muoto olisi parempi) sekä sanan **tjuöptjie** kohdalla sanaan *tjuöpts'eme* (po. *tjuöpts'eme*). Joskus tarvittava viite puuttuu: sanaa **aajmudh** 'ausgetilgt, verschneit werden (Spur)' ei ole verrattu sanaan **aajmuo** 'Welt; schlechtes Wetter, Ungewitter', vaikka edellisen sanan merkitys on varsin lähellä jälkimmäisen toista merkitystä. Aina ei löydy myöskään vii-

tettä ilmeiseen skandinaaviseen lainaan: sanaa **baarnie** 'Sohn' ei ole verrattu ruotsin ja norjan *barn*-sanaan. Joskus taas viittaus skandinaaviseen sanaan on perusteeton. Niinpä sanaa **bivd'edh** 'fangen (Fische, Vögel u. dgl.)' on verrattu ruotsin *byte*-sanaan, vaikka se on lainattu suomen *pyytää*-sanasta kuten pohjoissaamen *biw'det*. Sanaa **gaajnuo** 'Bauer, Nicht-Lappe' taas on verrattu norjan *kven, kvæn*-sanoihin, samaa merkitsevää **gaajnuoladdje**-sanaa vain suomen *kainuulainen*-sanaan. Jälkimmäinen vertailu kelpaisi myös edelliseen sanaan paremmin kuin viittaus norjan sanoihin.

Hämmentävintä on huomata, että joskus on viitattu sanoihin, joita sanakirjassa ei ole lainkaan: sanan **aalie 3** yhteydessä on viitattu *dügg'enaalie*-sanaan, sanan **dukse 2** yhteydessä sanaan *dupse* sekä sanojen **nuolelgidh** ja **nuolestidh** yhteydessä sanoihin *nuoledh* ja *nuoledidh* (sanan **nuolelgidh** yhteydessä on myös väärä Lagercrantzin Lappischer Wortschatzin hakusanan numero). Nämä esimerkit osoittavat, että sanakirjasta on jäänyt puuttumaan siihen tarkoitettuja sanoja. Koska en ole erityisesti etsiskellyt puuttuvia sanoja vaan törmännyt puutteisiin sanakirjaa käyttäessäni, niitä varmaan on muitakin kuin mitkä havaitsin. Olisi ollut suotavaa, että sanakirja olisi vielä kerran tarkistettu ennen viimeisen osan julkaisemista ja sen loppuun olisi liitetty luettelo havaituista virheistä. Varmasti sanakirjan viimeistelyä on haitannut se, että työ jäi Hasselbrinkiltä muiden käsiin.

Sanakirja sisältää runsaasti ennen julkaisematonta ainesta etenkin vilhelminansaamasta. Tällainen aineisto on merkinnyt arviolta 20—30 %:n lisäystä siihen, että sanakirja olisi muodostettu vain tunnettujen painettujen lähteiden pohjalta. Tärkeämpää kuin hakusanojen määrän karttuminen on kuitenkin se, että laajempi materiaali tekee sanakirjasta yleisesti luotettavamman. Sanakirjan avulla on entistä helpompi tutkia eteläsaamen sanaston erityispiirteitä. Yksi tällaisista näyttöä olevan se, että on runsaasti sano-

ja, jotka tunnetaan vain vilhelminansaamasta ja eteläsaamen pohjoispuolelta. Ilmeisesti tällöin on kyseessä pohjoinen vaikutus.

Joitakin sanakirjasta puuttuvia sanoja olisi löytynyt niistä lähteistä, joita Hasselbrink ei ole voinut käyttää sanakirjaa valmistellessaan. Osa on niin uusia, ettei Hasselbrink ole ehtinyt ottaa niitä huomioon: Knut Bergslandin ja Ella Holm Bullin Lohkede saemien (1974) ja Erik Nilsson Mankokin Systematik i Sydsamiskan Vilhelmina-Vefsen (1975) ja Svensk-Sydsamisk ordlista (1976). Sen sijaan J. K. Qvigstadin eteläsaamen sanaluettelon käsikirjoituksen poisjänti lähteistä tuntuu oudommalta.

Sanakirjan lopussa on 78-kuvainen liite. Kuvat havainnollistavat tarvekalujen, rakennusten, vaatteiden, kulkuneuvojen, työkalujen ja poron korvamerkkien sekä niiden osien eteläsaamelaisia nimityksiä. Jälkipuhe on aivan viimeisenä.

Kriittiset huomiot eivät suinkaan ole päällimmäisiä sanakirjaa arvioitaessa. Kaikkiaan sanakirja täyttää ison aukon saamen ja yleensä uralilaisten kielten sanakirjatarpeesta. Tätä ennen täydellisimmät saamen sanakirjat on julkaistu pohjoissaamasta (Nielsen), luulajansaamasta (Grundström), venäjänsaamasta (T. I. Itkonen) sekä vanhasta ruotsinsaamen kirjakielestä (Lindahl—Öhring). Tätä kirjoittaessani ilmestyi juuri painosta Erkki Itkosen inarinsaamen suursanakirjan ensimmäinen osa. Saamelaiskielten sanakirjatilanne on siis nopeasti parane-massa; eniten jää nyt kaipaamaan uumajan- ja piitimensaamen laajoja sanakirjoja. Molemmista kielistä on runsaasti arkistomateriaalia mutta vähänlaisesti julkaistua sanastoainesta. Tilanne on paljolti sama kuin oli eteläsaamenkin osalta ennen Hasselbrinkin sanakirjaa. Kuu-lemma uumajansaamen sanakirja on jo suunnitteilla. Monia muitakin hyödyllisiä saamen sanakirjahankkeita löytyisi: vanhan ruotsinsaamen kirjakielen kommentoitu sanakirja, kildinin- ja turjansaamen sanakirja, merisaamelaismurteiden sana-

Kirjallisuutta

kirja jne. Maitti kasvaa syödessä. Tätä maittia kiihottaa oivasti Gustav Hasselbrinkin suurtyö.

JUHANI LEHTIRANTA

N

A A

S

S

S

S